

Ευάγγελος Βενιζέλος

Ομότιμος Καθηγητής ΑΠΘ, πρώην Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης

Κυρία Πρόεδρε της Ελληνικής Δημοκρατίας, σας ευχαριστούμε πάρα πολύ για την παρουσία σας, η οποία τιμά ιδιαιτέρως τον εκδοτικό οίκο Σάκκουλα, την ομάδα που εκδίδει και επιμελείται τον τόμο αυτό, και τους 40 συγγραφείς. Η παρουσία σας εδώ είναι παρουσία όχι μόνο της αρχηγού του κράτους αλλά και μίας ομοτέχνου η οποία έχει τιμήσει την επιστήμη του δημοσίου δικαίου από τη θέση της Προέδρου του ΣτΕ, της πρώτης γυναίκας Προέδρου, και πραγματικά ευχαριστούμε θερμότατα γιατί είστε παρούσα στον τόμο, καθώς πολλές αποφάσεις που έχετε εισηγηθεί διαμορφώνοντας τη νομολογία βρίσκουν τη θέση τους στην ερμηνεία των επιμέρους άρθρων.

Αιδεσιμολογιότατε, εκπρόσωπε του Μακαριστάτου Αρχιεπισκόπου Αθηνών και Πάσης Ελλάδος και αγαπητέ συνάδελφε στο πεδίο του Εκκλησιαστικού Δικαίου, κυρίες και κύριοι Πρόεδροι των Ανωτάτων Δικαστηρίων, κυρία Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, κυρίες και κύριοι δικαστικοί λειτουργοί, κυρίες και κύριοι συνάδελφοι, αρχίζοντας από τους συναδέλφους που έχουν τον επίσημο τίτλο του μέλους της Ακαδημίας Αθηνών, αγαπητέ Μιχάλη, κυρίες και κύριοι, φίλες και φίλοι, σας ευχαριστούμε πάρα πολύ για την παρουσία σας σε αυτή την εκδήλωση που έχει ως αφορμή την έκδοση του τόμου αυτού που βλέπετε, εκτάσεως 1.427 σελίδων. Θα προσεγγίσουμε τον τόμο αυτό όχι απλά και μόνο ως εκδοτικό γεγονός, αλλά κυρίως ως πρόκληση για να συζητήσουμε το κύριο θέμα μας, που είναι η πολυεπίπεδη προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ιδίως στη σημερινή εποχή, και το παράλληλο φαινόμενο της επίμονης σημασίας του εθνικού Συντάγματος, παρότι η προστασία είναι πολυεπίπεδη.

Αυτό νομίζω θα μας επιτρέψει να καταλάβουμε την αξία αυτού του τόμου, δηλαδή την αξία της κατ' άρθρο ερμηνείας, που είναι μία τεχνική ερμηνευτική, όχι η μόνη βεβαίως, ούτε αυτή η οποία προεχόντως μπορεί να σε μυήσει στο αντικείμενο, αλλά αυτή η οποία μπορεί να σου προσφέρει γρήγορες, στοχευμένες πληροφορίες. Αλλά εδώ κάτι παραπάνω από πληροφορίες, εδώ στην πραγματικότητα πολλές μικρές ή μεγαλύτερες μονογραφικές επεξεργασίες για

τα άρθρα που συγκροτούν το σώμα του ελληνικού Συντάγματος.

Ο τόμος αυτός, που καλύπτει τα άρθρα 1 έως 25, είναι στην πραγματικότητα η δεύτερη ζωή, η επανέκδοση και η επανεπεξεργασία του πρώτου μέρους της κατ' άρθρο ερμηνείας που είχε εκδοθεί από τον εκδοτικό οίκο Σάκκουλα το 2017 με επιμέλεια των καθηγητών Φίλιππου Σπυρόπουλου, Ξενοφώντα Κοντιάδη, Γιώργου Γεραπετρίτη και Χαράλαμπου Ανθόπουλου, αλλά πέρασαν τα χρόνια, έπρεπε να επανεκδοθεί το έργο, να επικαιροποιηθεί, είχε ήδη μεσολαβήσει η αναθεώρηση του 2019. Θέλω να ευχαριστήσω θερμά, από καρδιάς θα έλεγα, και τον εκδότη Παναγιώτη Σάκκουλα, αλλά και τους συναδέλφους που διηύθυναν την αρχική έκδοση, με πρώτο τον παρκαθημένο Φίλιππο Σπυρόπουλο, γιατί είχαν την πολύ μεγάλη ευγένεια και την καλοσύνη να μου ζητήσουν να αναλάβω εγώ τη φορά αυτή τη συνολική διεύθυνση της έκδοσης με την πολύτιμη και πρακτική συνεργασία της Λίνας Παπαδοπούλου, συναδέλφου στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, και του Χαράλαμπου Ανθόπουλου, που ήταν μεταξύ των επιμελητών της πρώτης έκδοσης, καθηγητή στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Δεν θα μπορούσαμε φυσικά να κάνουμε τίποτα χωρίς τη σύμπραξη των 40 συγγραφέων, πολλοί από τους οποίους είναι ανώτατοι δικαστικοί λειτουργοί του Συμβουλίου Επικρατείας, δικαστικοί λειτουργοί των Τακτικών Διοικητικών Δικαστηρίων, συνάδελφοι στην ακαδημαϊκή κοινότητα, σε πανεπιστήμια ελληνικά και ξένα, νεότεροι διδάκτορες οι οποίοι φιλοδοξούν να καταλάβουν μία διακριτή θέση σε αυτό το σύμπαν του ελληνικού δημοσίου δικαίου. Κάναμε την αναγκαστική επιλογή να εκδώσουμε το έργο σε δύο τόμους γιατί ο όγκος του είναι απειλητικός. Άρα θα επιδιώξουμε σε έναν δεύτερο τόμο, το αργότερο μέχρι τον Σεπτέμβριο, να εκδώσουμε και τα υπόλοιπα σχόλια, τα λήμματα, από το άρθρο 26 έως το άρθρο 120.

Στον τόμο αυτό, η μία από τις καινοτομίες είναι ότι περιέχεται ένα εισαγωγικό σχόλιο εκτενές, δικό μου, υπερβολικά ίσως εκτενές, 250 σελίδων περίπου, οριζόντιο σχόλιο στα άρθρα 4 έως 25, δηλαδή στην πραγματικότητα μία σύνοψη της γενικής θεωρίας χωρίς την αναγωγή στην οποία δεν μπορούν να

γίνουν κατανοητά πολλά από αυτά που αναφέρονται στους επιμέρους σχολιασμούς, στα επιμέρους λήμματα. Η κατ' άρθρο ερμηνεία, όπως ξέρετε, έχει μία μακρά παράδοση και στην Ελλάδα, στην περιορισμένη ελληνική βιβλιογραφία, δεν θα μνημονεύσω το κλασικό έργο των Σβώλου/Βλάχου της δεκαετίας του 1950, αλλά κινούμενος στην εποχή του Συντάγματος του 1975, τα 50 χρόνια της μεταπολίτευσης, οφείλω να θυμηθώ εδώ το «Corpus» του Πέτρου Παρρά, την πολύ φιλόδοξη και θεωρητικά βαθιά επιχείρηση σχολιασμού των καθηγητών Γιώργου Κασιμάτη και Κώστα Μαυριά, την αρχική έκδοση του παρόντος έργου για την οποία μίλησα, του 2017, και την ηλεκτρονική κατ' άρθρο ερμηνεία του Ιδρύματος Τσάτσου που απέκτησε τώρα και εκδότη και συνοπτικότερη έντυπη μορφή με την επιμέλεια των συναδέλφων Σπύρου Βλαχόπουλου, Ξενοφώντα Κοντιάδη και Γιάννη Τασόπουλου.

Βεβαίως, η κατ' άρθρο ερμηνεία μπορεί να οδηγήσει σε πολύ μεγάλες παρεξηγήσεις, μπορεί να δημιουργήσει τη θεμελιώδη και επικίνδυνη παρεξήγηση ότι έτσι προσεγγίζουμε το Σύνταγμα, όπως και κάθε άλλο βασικό νομοθέτημα, ιδίως τους βασικούς κώδικες, πρωτίστως ένα εθνικό Σύνταγμα παρά τις αμφισβητήσεις της κυριαρχίας και τις αμφισβητήσεις της ίδιας της έννοιας του Συντάγματος. Δεν είναι αυτή βέβαια η μέθοδος ερμηνείας του Συντάγματος, το Σύνταγμα δεν ερμηνεύεται κατ' άρθρον, αλλά πάντοτε συστηματικά, πολύπλοκα, μέσα από μία διαρκή αλληλεπίδραση, επί τη βάσει κανόνων ερμηνείας που προτάσσονται των μεθόδων ερμηνείας και που έχουν συνειδηση της ιδιομορφίας και της βαρύτητας που έχει η ερμηνεία του Συντάγματος σε σχέση με την ερμηνεία του Κοινού Δικαίου. Όταν μιλάμε σήμερα πια για ερμηνεία του Συντάγματος, εννοούμε στην πραγματικότητα την ερμηνεία των συστημάτων υπερεχόντων κανόνων δικαίου, δηλαδή συστημάτων κανόνων δικαίου που διεκδικούν αυτοαναφορικά την υπεροχή τους, είτε το σύστημα αυτό είναι το εθνικό Σύνταγμα, κάθε εθνικό Σύνταγμα, είτε είναι το Διεθνές Δίκαιο με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, είτε είναι το αυτοαναφορικό οικοδόμημα του Δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο περιλαμβάνει όχι μόνο τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, αλλά και πλήθος άλλων διατάξεων που είναι κρίσιμες, θα έλεγα καθοριστικές, στο πεδίο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Θα μιλήσουμε για την πολυεπίπεδη ερμηνεία λοιπόν σήμερα, αλλά ήθελα απλώς κερδίζοντας και τον αναγκαίο χρόνο για να ξεκουραστεί λίγο η αγαπητή συνάδελφος Τζούλια Ηλιοπούλου-Στράγγα η οποία θα προλογίσει, η οποία είχε μία μικρή καθυστέρηση για λόγους τεχνικούς, να θυμίσω ότι μόνο την εβδομάδα που πέρασε, δηλαδή την εβδομάδα από την ορκωμοσία του νέου Προέδρου των Ηνωμένων Πολιτειών, του Προέδρου Τραμπ, στις 20 Ιανουαρίου, μέχρι σήμερα, οκτώ ημέρες αργότερα, έχουμε μία παγκόσμια συζήτηση η οποία κινείται κατά βάση γύρω από τον άξονα των θεμελιωδών δικαιωμάτων, μία συζήτηση που ξεκινά με τη δήλωση για την ύπαρξη δύο μόνο φύλων. Τι σημαίνει αυτό για την προστασία της προσωπικότητας, του ιδιωτικού βίου, για μία αλυσίδα θεμελιωδών δικαιωμάτων; Τι σημαίνει η διακοπή λειτουργίας των διοικητικών μηχανισμών στη μεγάλη χώρα πέραν του Ατλαντικού που έχουν ως αντικείμενο τη συμπερίληψη και τη διαφορετικότητα;

Η δεύτερη μεγάλη πρωτοβουλία ήταν η απόσυρση των Ηνωμένων Πολιτειών από τη συμφωνία για το κλίμα και τις διεθνείς δεσμεύσεις για την αντιμετώπιση της κλιματικής κρίσης και η αδειοδότηση και η προτροπή εντατικής χρήσης των εξορύξεων ορυκτών καυσίμων. Τι σημαίνει αυτό για την προστασία του περιβάλλοντος και για τα νέα δικαιώματα τα οποία απορρέουν από το φαινόμενο της κλιματικής κρίσης, ή πάντως καλούνται να δώσουν απάντηση σε αυτό;

Τρίτη εξαγγελία ήταν η άρση των περιορισμών της ελευθερίας του λόγου, οι οποίοι επιβάλλονται στις Ηνωμένες Πολιτείες στην πραγματικότητα για την προστασία συνταγματικών αξιών, για να λειτουργεί στοιχειωδώς ως μαχόμενη η φιλελεύθερη δημοκρατία.

Τέταρτο φαινόμενο ήταν η υποβάθμιση των θεσμικών εγγυήσεων της δημόσιας υγείας, η απόσυρση από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, την οποία θα επανεξετάσει από ό,τι κατάλαβα τώρα ο νέος Πρόεδρος, η επιστροφή των αντιεμβολιαστών σε διάφορους κρίσιμους κλάδους της ομοσπονδιακής διοίκησης.

Το πέμπτο φαινόμενο ήταν η αμφισβήτηση του δικαιώματος στην ιθαγένεια λόγω του τόπου γέννησης, η συνταγματική πρόβλεψη για το *jus soli*.

Τι θα κάνουν, λοιπόν, οι πολιτείες και τα δικαστήρια, πολιτειακά και ομοσπονδιακά, των Ηνωμένων Πολιτειών απέναντι σε αυτά τα φαινόμενα και εν τέλει το Ανώτατο Δικαστήριο, ανεξάρτητα από τη σύνθεσή του και τους ομολογημένους, ας το πούμε έτσι, στοχασμούς του, οι οποίοι διαμορφώνουν μία

δεδηλωμένη προερμηνευτική επιλογή των μελών; Τι σημαίνει αυτό ως ερώτημα; Υπάρχει πολυεπίπεδη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στις Ηνωμένες Πολιτείες ή αυτό για το οποίο συζητάμε, και είναι το θέμα της σημερινής σύναξης, είναι ένα ευρωπαϊκό ζήτημα; Μήπως η σύγκρουση μεταξύ πολιτειών και ομοσπονδίας δίνει μία άλλη διάσταση σε αυτό που λέμε πολυεπίπεδος συνταγματισμός εδώ; Η αγαπημένη μου έννοια του επαυξημένου Συντάγματος πώς λειτουργεί στα αμερικανικά δεδομένα; Εκεί ξέρετε, θα το συζητήσουμε, δεν έχουμε ένα δικαστήριο αντίστοιχο του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, είναι πάρα πολύ ασθενές φαινόμενο το Διαμερικανικό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, με τις Ηνωμένες Πολιτείες στην πραγματικότητα να μην έχουν κυρώσει τη σχετική σύμβαση και να μη μετέχουν.

Αλλά και η εβδομάδα η ελληνική, πάμε τώρα στους αντίποδες, ήταν μία εβδομάδα η οποία εμφάνισε πολλά γεγονότα κρίσιμα για τα ανθρώπινα δικαιώματα, για την κατ' άρθρο ερμηνεία των σχετικών διατάξεων. Δημοσιεύτηκαν οι από πολλού αναμενόμενες αποφάσεις της Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας για τον νέο οικοδομικό κανονισμό, άρα έχουμε μία άσκηση ερμηνείας, με κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις, σε σχέση με το άρθρο 24 κατά βάση.

Το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 100 καλείται να αποφασίσει για τα αναδρομικά που διεκδι-

κούνται από τους συνταξιούχους και τα οποία αφορούν την περικοπή δώρων και επιδομάτων και τη μείωση των επικουρικών συντάξεων το περιβόητο ενδεκάμηνο μεταξύ Ιουνίου 2015 και Μαΐου 2016 .

Με πράξη του Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας και των αρμοδίων Αντιπροέδρων εισάγεται ως πιλοτική δίκη ενώπιον της Ολομέλειας η επαναφορά στην πραγματικότητα του 13ου και του 14ου μισθού, δηλαδή των δώρων Χριστουγέννων, Πάσχα και διακοπών. Άρα θέματα τα οποία μπορεί να μην είναι στον κατάλογο των αμυντικών δικαιωμάτων, αλλά συνδέονται με την αρχή της ισότητας, συνδέονται ενδεχομένως με όψεις του δικαιώματος στην περιουσία και ούτω καθεξής.

Άρα βλέπετε ότι είτε δει κανείς τα θέματα αμερικανοκεντρικά, είτε τα δει κανείς μέσα από το μικρό εθνικό πρίσμα, τα θέματα αυτά έχουν μία επιμονή και μία κρισιμότητα η οποία υπερβαίνει κατά πολύ τη θεωρητική προσέγγιση, γιατί όλα αυτά βεβαίως στην πραγματικότητα απαιτούν μία θεωρία της συνταγματικής πράξης, για να θυμίσω τον τόμο που παρουσιάσαμε πριν από έναν περίπου μήνα με τον τίτλο αυτό.

Αρχίζουμε λοιπόν την εκδήλωση, τώρα που πήρε μία ανάσα και η αγαπητή συνάδελφος, με τον πρόλογο που θα μας παρουσιάσει η Ομότιμη Καθηγήτρια της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, η αγαπητή Τζούλια Ηλιοπούλου-Στράγγα, την οποία και καλώ στο βήμα.

